

DNPPB
D66
1992
015

Werkplan '92 - '93
Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

Den Haag
Januari 1992

Ten geleide

Het werkplan van het wetenschappelijk bureau van D66 is een schets van voornemens voor meerdere jaren op verschillende werkterreinen. De actieradius van de SWB is divers. Gewerkt wordt ten behoeve van de politieke vertegenwoordiging, de politieke partij en ten behoeve van de 'politieke probleemstelling' meer in het algemeen.

In dit licht heeft het bestuur van de SWB gemeend initiatief te moeten nemen en een aantal onderwerpen aan te geven waaraan gewerkt kan worden de komende jaren. Het zijn onderwerpen die spelen op het snijvlak van politiek en maatschappij en van samenleving en overheid. Ten dele wordt ruimte gemaakt voor een algemenere heroriëntatie op het vraagstuk van de economie. Een enkele keer wordt expliciet een culturele invalshoek gekozen voor de benadering van een problematiek.

Onderscheiden van deze thema's waarvoor het bestuur van de SWB de aandacht vraagt, zijn er de onderwerpen die worden gekozen in samenspraak met de landelijke Kamerfracties, Eerste en Tweede Kamerleden, alsmede de politieke top van de partij. Het betreft dan zaken die op de politieke agenda zullen verschijnen en waaraan nader onderzoek moet worden besteed.

Last but not least is daar de werkzaamheid van de werkgroepen van de SWB. Deze groepen functioneren min of meer permanent en zelfstandig. Zij zijn geformeerd naar de deling in beleidsterreinen zoals ook de overheid deze kent. De werkgroepen houden zich in het algemeen bezig met het inventariseren en bespreken van problemen, opdat advies gegeven kan worden aan politici, de partij dan wel de SWB zelf.

Het bureau heeft tot taak te voorzien in begeleiding, service en administratieve faciliteit. Het verzorgt Idee, het wetenschappelijk tijdschrift van de SWB, alsmede de publikaties die worden uitgebracht. Tevens is het bureau knooppunt in de communicatie tussen de verschillende fora en personen in (en buiten) de partij waar het aankomt op de organisatie van kennis.

Alles wat hier wordt geschetst, moet geschieden onder de voorwaarden van een minimale personele bezetting, een grote persoonlijke inzet van leden van de partij en niet veel meer dan een minimaal budget. Het is daarom dat er in dit werkplan sprake is van voornemens, waarvan wij te meer hopen dat deze kunnen inspireren.

I Een inhoudelijke invalshoek

Het werk dat de SWB verricht, zou moeten verlopen langs de richtlijnen van een inhoudelijke probleemstelling. Het ligt niet in de bedoeling hiermee onderwerpen uit te sluiten. Het opnemen van zoveel mogelijk onderwerpen, daar gaat het om, maar op een bepaalde manier, geleid door een algemene thematiek, opdat werkwijze en probleemstelling evalueerbaar zijn. Dan kan ook een kijk op zaken ontwikkeld worden die in algemenere zin toetsbaar is en op zichzelf weer gebruikt kan worden om te toetsen.

In andere stukken wordt veel uitgebreider voorwerk verricht ter ontwikkeling van de probleemstelling dan hier kan gebeuren. We volstaan met een korte schets.

De ontwikkeling en de dynamiek van de samenleving bevindt zich in de greep van een verregaand proces van bureaucratisering van maatschappelijke en sociale verhoudingen. De maatschappij ordent zich, segmentsgewijs, naar een bureaucratische en technocratische systematiek, die op gespannen voet staat met de principes van democratie. Dit wordt al zichtbaar in de discussies over de huidige stand van de formele democratie en de noodzaak van bestuurlijke vernieuwing. Eens te méér vallen de tegenspraken op, als gesproken moet worden over de principes van 'culturele' democratie, de mogelijkheden die mensen hebben de condities mede vorm te geven die in meer directe zin hun dagelijks leven bepalen.

Op grote schaal lijkt er sprake van integratie van maatschappelijke verhoudingen, zeker ook in internationaal opzicht. Op kleine schaal schijnt veeleer sprake te zijn van fragmentatie van sociale verhoudingen. De bureaucratische reconstructie van de sociale realiteit blijkt een grondige. Dat is niet alleen zichtbaar geworden in de bestuurlijke verhoudingen, de betrekkingen binnen de overheid en tussen de overheid en de samenleving. De discussie over de verzorgingsstaat bijvoorbeeld verwijst naar een toenemende anonimisering en technocratisering

van de sociale betrekkingen. Als wij goed om ons heen kijken dan is er geen omgeving die zich heeft kunnen onttrekken aan het bureaucratisch stempel, de organisatie van de arbeid, de ruimtelijke ordening, het verkeer en vervoer, de bebouwde omgeving, de gezondheidszorg, het onderwijs, de privésfeer, de mediapraktijk enzovoort.

Het bureaucratisch mechanisme blijkt te kunnen functioneren als een politieke technologie. Een ogenschijnlijk neutraal principe van ordening dat juridisch en ambtelijk de betrekkingen regelt, omgevingen ordent en deze voorziet van een nuttig image. Op het vlak van de cultuur blijkt het te kunnen fungeren als een geleefd principe, als een norm waarnaar wordt geleefd. Maar dan is het tijd om ons zorgen te maken, want in hoeverre neemt dit anonieme en kennelijk zo machtige mechanisme van ordening de principes van de democratie waar?

Dit is een probleemstelling die iedereen, maar in het bijzonder D66 aangaat. Object voor het werk van de SWB is deze technologische reconstructie van de kwaliteit in het maatschappelijk leven. Het is een probleemstelling die als leidend motief kan worden gekozen bij elke interpretatie en elk commentaar op elk veld dat wordt betreden in het kader van ons onderzoekswerk. Het zou moeten gaan om een seinpost, een signaal waarop we ons kunnen oriënteren, op welk punt we ook zijn aangeland.

II De werkwijze

Nu alweer een jaar geleden heeft het bestuur van de SWB zich gebogen over een mogelijke nieuwe werkwijze. Van belang zijn dan in elk geval twee vragen, wie zijn de makers en de afnemers van het produkt van de SWB. Voorkomen dient te worden dat de makers ook de afnemers zijn en daar heeft het wel eens op geleken in het recente verleden.

We onderscheiden drie niveaus van het werk dat moet worden gedaan in het kader van de Stichting Wetenschappelijk Bureau van D66.

Daar is in de eerste plaats de organisatie van het gesprek over de beleidsterreinen in de *werkgroepen*. In onderling gesprek leveren leden, politici en medewerkers commentaar op elkaars kijk op zaken. De werkgroep fungeert als 'klankbord' en is als zodanig in de gelegenheid advies te geven omtrent de politieke koers die wordt gevolgd.

In de tweede plaats kennen we de noodzaak van het gerichte, deskundig voorbereide advies aan de politieke vertegenwoordigers. In het bestek van de SWB impliceert dit de vorming van *kerngroepen* op specifieke deelterreinen van het beleid. Veelal in het verband van de werkgroep wordt gekeken of kerngroepjes formeelbaar zijn. Dan blijkt ook de noodzaak van aanvulling, waar de werkgroep zelf niet voor alle facetten de deskundigheid in huis blijkt te hebben. Als er voor bepaalde velden van beleid geen werkgroepen zijn, kunnen nieuwe worden geformeerd. Of kunnen aparte kerngroepen worden opgezet, dicht in de buurt van de politici die zij moeten adviseren.

In de derde plaats is er de behoefte aan het interpreteren en becommentariëren van maatschappelijke ontwikkelingen of problematieken. Dit vereist vaak diepgaande analyse en interdisciplinair onderzoekswerk. Hiervoor hebben we een derde medium nodig: *thema- of projectgroepen*. Een themagroep voor een meer speculatieve thematiek die speelt op de langere termijn. Een projectgroep voor de sectorgewijze analyse van een bepaalde problematiek. De produkten van deze soort komen ten goede aan de 'partij', aan de politieke vertegenwoordiging, aan de partijorganen, de leden, de SWB en de buitenwacht.

Het hele terrein overziend, is er dan sprake van werkgroepen, die min of meer permanent bestaan als fora ter reflectie op ruim gedefinieerde beleidsterreinen. Kerngroepen, ter voorbereiding van bijzondere adviezen en gericht commentaar op deelterreinen hiervan. Deze functioneren zo lang als het advies neemt. En tenslotte thema- of projectgroepen die een bepaald probleem bij de kop pakken en dit analyseren. Hierbij gaat het ook om relatief kort lopende groepen.

Kortom, de hele werkwijze vraagt om een mobiele en dus flexibele instelling van degenen die bij de SWB betrokken zijn en van het bestuur om een gedegen administratieve en facilitaire inbedding van een en ander. Het bestuur heeft zich hiervan rekenschap gegeven en een 'adviesgroep' samengesteld uit zijn midden. Samen met de directeur van de Stichting zal deze groep pogen dit hele proces te begeleiden. Dit in de wetenschap dat het zowel om 'vrijwilligerswerk' gaat als om de vereiste van een behoorlijk produkt in kwalitatief opzicht.

III Onderwerpen voor de SWB

1 Bureaucratisering en bestuurlijke vernieuwing, als politiek-culturele problematiek

De partij heeft het vraagstuk van de bestuurlijke vernieuwing aan de orde gesteld. Het begrip is ontleend aan het huidige parlementaire jargon en duidt zo ongeveer alles aan wat in de loop der jaren is besproken in D66. De betekenis van het woord vernieuwing zou moeten zijn dat nu ook de actuele problematiek dient te worden gethematiseerd, opdat een richting naar de toekomst kan worden geduid.

Welke is de problematiek van het bestuur, waarop wij willen ingaan? Deze wordt gegeven met de toegenomen uitgebreidheid van het overheidsapparaat en met de toenemende verstrengeling, in de beleidsvoorbereiding en -uitvoering, met het maatschappelijk veld. Een uitgebreid administratief complex is ontstaan, waarin ook de private advieslichamen, koepels en dienstverlenende instanties zijn opgenomen. Het is dit bureaucratisch bestel dat als het ware is ingeschoven tussen politiek, bestuur en maatschappij. Hier wordt het beleid voorbereid en uitgevoerd, zonder dat politici greep hebben op de aard of het effect ervan - hier wordt inhoud gegeven aan het indirecte karakter van de democratie. En beide, de overbelasting van de politiek en de overname van de politieke functie door de bureaucratie bewerkstelligen de inflatie waaraan het politiek bestuur onderhevig schijnt.

De inhoudelijke probleemstelling die zich richt op bestuurlijke vernieuwing zal nu deze notie, omtrent het bureaucratisch mechanisme van invoeging en ordening van de diverse segmenten van de samenleving op moeten nemen. Het is een sterk integrerend en tegelijk fragmenterend mechanisme dat de moderne maatschappij en de verzorgingsstaat kenmerkt.

Tevens plaatst dit bureaucratisch mechanisme de doelstellingen van de democratie in het centrum van de aandacht. Het bureaucratisch 'middenveld' van de sociale maatschappij laat zich niet zomaar oversteken, laat staan terugdringen of opheffen. De bureaucratie kanaliseert de politieke betrokkenheid. Zij transformeert deze binnen de gangbare procedures van planning en overleg en van inspraak en beroep. Het openbare leven krijgt het karakter van een doolhof, waarin de bureaucratische en juridische instanties op zich weer onmisbaar zijn. Zij bewegwijzeren de wegen die moeten worden gegaan.

Is het vreemd dat nu een verwijdering geconstateerd wordt tussen politiek bestuur en bevolking? Die is wederzijds; politiek en bevolking gaan hun eigen weg. Eens per zoveel jaar kan de burger zich opmaken om zich uit te spreken over een politiek die functioneert aan de andere kant van dit doolhof. De politici die moeten worden gekozen, vormen het gezicht van een politiek die onzichtbaar blijft. De politieke betrokkenheid van de bevolking krijgt veeleer vorm in het contact met de talrijke instellingen van overheid en maatschappij, die het leven van de individuen aspectsgewijs beïnvloeden. Deze ervaring van een verwijdering in de praktijk geeft vermoedelijk nog het sterkst het idee van de problemen waarin het bestuur, ook in zijn legitimatie verkeert.

Hoofdvraag zal moeten zijn: hoe kunnen burgers en functionarissen betrokken worden bij het overdenken en bespreken van politieke probleemstellingen, zonder dat deze inschakeling tegelijk de bureaucratische invoeging betekent van het engagement? Het is een vraag naar nieuwe vormen van directe democratie.

Een dergelijke schets geeft aanleiding tot het kiezen van in elk geval drie invalshoeken.

- Daar is allereerst de noodzaak om de bestaande inzichten te onderzoeken en te groeperen omtrent de werking van wat hier als bureaucratisch administratief complex staat aangeduid. Dit is op zich al van belang, maar wordt in het licht van de door de partij gestelde noodzaak van bestuurlijke vernieuwing des te urgenter. Zonder nu per sé casestudies te moeten verrichten, zou met gebruik van wetenschappelijke publikaties en met gebruikmaking van de mogelijkheid van consult met vakgroepen politicologie de noodzakelijke verkenningen kunnen worden verricht. Waar het uiteindelijk om gaat, is het doordenken van de 'strategische' implicaties van het vraagstuk. Wat kan er worden gedaan om het bolwerk te ontsluiten? Hoe kan van de aanwezige functies en van de kennis een beter gebruik worden gemaakt, ten behoeve van het bestuur en ten behoeve van de samenleving.
- Dan is er het politiek bestuur zelf, de samenstelling, organisatie en de kwaliteit ervan. Alom wordt opgemerkt, en zeker door D66, dat het bestuur te zeer op zichzelf functioneert, op grote en beslissende afstand van de burger. De politieke vertegenwoordiging heeft zich verzelfstandigd en verliest daarmee aan effectieve kracht en aan legitimatie. Uiteindelijk leidt ook de kwaliteit van het bestuur hieronder. Het politieke probleem geldt ook 'intern'. De verhouding tussen de politieke besluitvorming en de voorbereiding ervan via een veelheid van organen en commissies, alsmede de ambtelijke voorbereiding, is ondoorzichtig. Deze verhouding is voor alle partijen een onbevredigende. Hoe staat het met de volksvertegenwoordigers? Hoe verhouden de kamerleden en hun kleine serviceapparaat zich tot dit administratieve apparaat?
- Beide probleemstellingen verwijzen op een of andere wijze naar de functie van de politieke partijen. Minder dan ooit spelen zij de rol van bruggehoofd richting samenleving, of als forum van reflectie en kennistoevering voor de politici. Hoe moet de functie van de partijen worden geduid in het licht van een daadwerkelijke bestuurlijke vernieuwing - en tegen de achtergrond van een veranderende politiek-culturele realiteit? Juist de combinatie van deze invalshoek met de twee voorgaande kan een nieuw licht doen vallen op het grote project van bestuurlijke vernieuwing dat D66 voorstelt. Het zou gaan om het doordenken van de rol van de politieke partij in de maatschappelijke en institutionele ontwikkeling van de democratie. Bekeken zou moeten worden of en hoe de partijen ruimte kunnen bieden voor politieke reflectie en meningsvorming, niet zomaar voor de burger, maar juist voor al diegenen die professioneel zijn ingeschakeld in de voorbereiding en uitvoering van het beleid.

Deze drie invalshoeken moeten het recht kunnen verschaffen op het perspectief dat in de probleemstelling besloten ligt. Waar het uiteindelijk om gaat is de (on-)democratische werking van de sociale inrichting van de maatschappij.

De eerste invalshoek presenteert de brede, meer fundamentele bureaucratieproblematiek. Gedachten moeten worden geformuleerd over de mogelijkheden van een meer fundamentele democratisering. Maar dan zal het er eerst om gaan de impliciete ordeningsprincipes te ontwaren en te analyseren. Het bureaucratisch mechanisme neigt er voortdurend toe de vrijheden, die zij ordent, te beknotten. Het is bovendien een anoniem mechanisme dat de kwalitatieve normen niet prijsgeeft, die worden gehanteerd ten behoeve van de wijze van ordening.

Wellicht zal de weg moeten worden gegaan van de principes van macro-, naar die van micro-organisatie van de sociale terreinen, waarop mensen een direct belang delen. Voorwaarde hiervoor is dan tevens het ontwikkelen van een niet-formeel begrip van democratie.

- Voorstel: -   in eerste instantie deze brede probleemstelling te verkennen, in het licht van de geschetste drie invalshoeken,
                           -        om vervolgens te bezien of projectgroepen de invalshoeken nader kunnen uitwerken.
- Aanpak: -   voor de eerste termijn het formeren van een themagroep, met een werktijd van een half jaar;
                           -        de verkenning zou prioriteit mogen genieten in het SWB-programma.
- Initiatieffase: drie maanden
 Werktijd: een jaar
 Voorstel start: voorjaar '92

2   Het milieu als maatschappelijke problematiek

In het afgelopen decennium heeft vrijwel elke partij het milieu op de agenda genomen. Maar, waar de zorg voor het milieu nu een prioriteit is geworden in de regeringsprogramma's, ontstaat toch het gevoel dat de zaak in het slop zit. De problematiek schijnt ondoordringbaarder dan ooit.

Waar in ons kleine land de betrekkingen – economisch, politiek en cultureel – meer vervlochten zijn dan ooit, wordt het des te belangrijker om in elk geval analytisch in het onderwerp in te breken. Het probleem is dat bij de diverse invalshoeken die de politiek kiest – convenant, heffing, enz. – de vraag niet meer wordt gesteld aan welke maatschappelijke realiteiten deze beantwoorden. Een omvattend en complex vraagstuk wordt gereduceerd tot de plaats waar het optreedt, de ozonlaag, de gifbelt, het bedrijfsleven, de consument. Deze segmentering van de problematiek heeft een instrumentalisering zonder weerga mogelijk gemaakt, tot op het punt waarop de milieuproblematiek alleen nog als een beleidsmatige of een financieel-technische problematiek wordt aangeduid. Hierachter schemert dan nog slechts de vraagstelling van moraal en dwang.

Fragmentering en instrumentalisering blijken een oplossing op de langere termijn te blokkeren. Het is daarom dat de coördinatiegroep milieuproblematiek van het SWB een themagroep is gestart, om het hele terrein opnieuw te overzien.

Deze groep is op zoek naar een meer kwalitatieve benadering, waarin rekening kan worden gehouden met de diverse onderlinge samenhangen die er bestaan op de maatschappelijke velden van economie, politiek en cultuur.

Als aanvulling hierop werd een project gestart dat het beleidsinstrumentarium onder de loep neemt, zoals dat nu door de overheid wordt aangewend.

Beide groepen zullen nog ongeveer een half jaar werken en pogen hun oriëntaties af te ronden met een verslag voor Idee.

3   Economie en milieu, een voorstel voor een projectgroep

Milieuproblemen stuwen enorme kosten voor zich uit. Ook in curatief en preventief opzicht zal het milieubeleid veel eisen van de spankracht van de economie.

Dit geldt in nationaal en internationaal opzicht. Dat laat zich bijvoorbeeld illustreren aan de agrarische problematiek. Überhaupt geldt dat waar milieuproblemen zich niet storen aan nationale grenzen, gezamenlijke inspanningen noodzakelijk zijn.

Velen pleiten voor een andersoortige economie, die tevens meer op reële behoeften gericht zou moeten zijn. Gezien de stand van de internationale, westerse economie lijkt dit geen reële optie. Maar het gaat wel om de milieukwaliteit van de economie, ook in het algemeen. Deze notie van de milieuproblematiek schijnt nu toch ook doorgedrongen te zijn in de centra van de economie en met name bij de grote multi-nationale bedrijven. Dit is van invloed op produktiemethoden en

gebruik van stoffen.

We staan nog maar aan het begin van een heroriëntatie op de verhouding tussen economie en milieu. Fundamentele vragen liggen voor over de relatie tussen staat en economie, omtrent het beleidsinstrumentarium, over de relatie tussen milieumaatregelen en te verwachten werkloosheid die deze met zich mee zou kunnen brengen, de wijzen van inschakeling van technologie. Dit alles nog weer al naar gelang het terrein van produktie dat betreden wordt (chemie, energie, agrarische bedrijfsvoering enzovoort).

Een partij die zich zelf als 'groen' afficheert zal de uitdaging moeten aangaan. Daarom het voorstel voor een project dat zich richt op de verhouding tussen economie en milieu.

Initiatieffase: drie maanden
Werktijd project: driekwart jaar
Voorstel start: begin '92

4   Politiek en economie, een voorstel voor een gesprek

De verhouding tussen D66 en het economisch denken is van beide zijden weinig vruchtbaar. Geconstateerd moet worden dat binnen de partij er een gebrek is aan eigen sociaal-economische denkbeelden. Anderzijds levert de moderne economie weinig politiek relevante vernieuwende analyses, zeker voor een partij als D66. Hier valt niet op de korte termijn een belangrijke verbetering in te brengen. Het zou echter in de rol van de SWB passen op dit gebied een thematisch initiatief te nemen; echter niet onrealistisch ambitieus. Dus niet mikken op een integrale nieuwe visie, ook niet op aparte thema's, 'een basis-inkomen' of 'de Derde Wereld'.

Doel zou moeten zijn een discussie op gang te brengen tussen politiek en economie die vrij is van de verstarring - c.q. kritisch ten opzichte van de bezwerende terminologie - die dit tussengebied veelal kenmerkt. Zo mogelijk moet dit leiden tot een voorzichtige wederzijdse bevruchting, bijvoorbeeld via een netwerkje van 'economen' die bij voorkomende actuele politiek-economische discussies geraadpleegd kunnen worden. Op de iets langere termijn zou hieruit een podium voor vernieuwende sociaal-economische discussies kunnen groeien.

De themagroep dient in eerste instantie een ruime, verkennende opdracht te krijgen en tamelijk breed te worden opgezet, dus bijvoorbeeld naast economen ook sociologen, technologen, een filosoof en een partij-ideoloog.

Fase één

Een tamelijk kleine themagroep definieert de economische en politieke uitgangspunten. Als leidraad zou hierbij een enkel economisch werk kunnen dienen, zoals Daly en Cobb's *For the common good*. Hierin wordt een kritiek op het huidige economische denken gecombineerd met een politieke visie waarin gemeenschap en duurzame ontwikkeling een hoofdrol spelen.

Resultaat van deze fase is een korte nota waarin het probleemveld wordt gedefinieerd, een aantal voorlopige conclusies wordt geformuleerd en deelthema's, zoals milieuregulering, minimumlonen en inkomensverdeling, worden gekozen. Deze nota moet aansluiten bij de internationale discussie op dit gebied. Provincialisme en naïviteit zijn dodelijk voor een dergelijk thema.

Duur fase één: 6 maanden

Fase twee

Op basis van de nota worden leden voor subgroepjes geworven. De oorspronkelijke, relatief 'zware' themagroep gaat nu meer als stuurgroep fungeren. Subgroepen gaan de nota toetsen via gesprekken met vooraanstaande economen, politici etc. Ook worden deelthema's nader uitgewerkt door subgroepen van (jonge) specialisten.

Het eindprodukt van deze fase is een aantal referaten waarin per subthema wordt gepoogd de link te leggen tussen de economische en de politieke gedachtvorming. De stuurgroep bewaakt de relatie met de in fase één geformuleerde uitgangspunten. De referaten worden gepresenteerd op een informele studiedag.

Duur van fase twee: 6 maanden

Fase drie

Naar aanleiding van de opgedane ervaring worden nieuwe subthema's geformuleerd, c.q. oude aangepast. Bij voldoende kwantiteit en kwaliteit worden de referaten gebundeld en uitgegeven.

Inschakeling van economische faculteiten – bijvoorbeeld door middel van door de SWB gesponsorde doctoraalscripties – worden nagestreefd. Doel is voldoende momentum op te bouwen om het thema zelfvernieuwend te laten worden, waarbij de rol van de SWB zich op den duur beperkt tot het leveren van de stuurgroep en het onderhouden van de relatie met de politiek.

Duur: indien succesvol, zou kunnen worden volstaan met een jaarlijkse evaluatie van de voortgang en het bewaken van het gevormde netwerk.

Start: voor de zomer '92

5 Maatschappelijke aspecten van tijd, een voorstel voor een themagroep

Om vernieuwende politieke gedachten te ontwikkelen kan het nuttig zijn, buiten bestaande discussies om, een geheel nieuwe doorsnede te maken van de samenleving en de verhoudingen die daar in spelen. Dit kan een nieuw licht werpen op de bestaande 'Haagse' thema's, maar ook nieuwe thema's introduceren die de basis kunnen vormen van op de lange termijn gerichte activiteiten van SWB.

Voorwaarden voor het aanvaarden van een dergelijk nieuw thema dienen te zijn dat het voldoende conceptuele kracht heeft om inderdaad als breekijzer in diverse discussies te functioneren, dat het relatief nieuw is, en dat het, tenminste associatief, tamelijk sterk leeft in de belevingswereld van een groot aantal mensen. Het concept tijd lijkt aan de genoemde criteria te voldoen.

Tijdperken kunnen gekarakteriseerd worden door een kenmerkende schaarste. Met grote passen door de geschiedenis stappend, kan worden gesteld dat voor de pre-historische jagers en verzamelaars het territorium schaars was (en dus voornamelijk object van politiek handelen). Voor de middeleeuwse landbouwers waren kwalitatief goede landbouwgrond en veiligheid van levensbelang – dit leidde tot het feodale stelsel. In het vroeg-kapitalisme was kapitaal schaars en zeer ongelijk verdeeld, met alle sociale en politieke consequenties van dien. In het moderne kapitalisme zijn kennis (opleidingsniveau) en persoonlijk inkomen uit arbeid relatief schaars. Politiek wordt deze stand van zaken – en dit perspectief op wat schaars is – vertaald in het jaarlijks terugkerende spektakel van, om tienden van procenten – inkomensveranderingen per onderscheidbare groep, bakkeleiene Tweede Kamerfracties.

Van belang is echter na te gaan of politieke preoccupatie met bepaalde schaarsten niet door de werkelijke situatie achterhaald zijn. Is niet onze nadruk op inkomenspolitiek even achterhaald als de ridderspelen eind veertiende eeuw in de schaduw van de opkomst van stedelijke macht?

Een goede kandidaat voor nieuwe schaarste lijkt de factor tijd. Door een combinatie van sociale deling in actieven en niet-actieven, door mondiale concurrentie, verkorte werktijden (van 70 uur naar 38 uur per week binnen twee generaties), verregaande arbeidsdeling en moderne technologie leeft bij steeds meer mensen het besef dat temidden van alle welvaart er een tekort aan tijd is om menswaardig te leven. De informatietechnologie heeft een situatie gecreëerd

waarin de grootheid "bytes/sec." de centrale cultuurbepalende variabele van onze tijd is geworden. Volgens sommige industriële economen ontwikkelt zich momenteel een geheel nieuw economisch-technisch paradigma dat flexibele specialisatie heet. Kenmerken zijn, in tegenstelling tot het Fordisme, onder andere steeds kortere ontwikkelingstijden voor nieuwe produkten, kleinschalige "lean" productie en just-in-time levering aan de klant waar en wanneer deze dit wenst, desnoods 24 uur per dag. Buitelaar van STB-TNO spreekt in relatie tot arbeidsverhoudingen van een toenemende 'tempocratie', die er toe leidt dat mensen in bedrijven ondanks de kortere werkweek in werkelijkheid steeds minder tijd krijgen om van piekprestaties te 'herstellen'.

Is het een wonder dat elke serieuze vorm van arbeidsmarktbeleid, waar het gaat om de generaties, hierop dreigt te sneuvelen. Bij voorbaat worden de oudere generaties erdoor uitgesloten, terwijl de jongere laag-geschoolde arbeidskracht nauwelijks toegang verkrijgt. En what about arbeidsongeschikten?

De ruimtelijke ordening in de vorm van tuinsteden en lange forensentijden leidt eveneens tot een groot beslag op vrij disponibele tijd voor grote groepen van de bevolking. Bovendien is de verdeling van disponibele tijd in 40 jaar sterk veranderd. Grote en wellicht ongewenste ongelijkheden doen zich voor. Deze en andere facetten van het onderwerp verwijzen naar de culturele problematiek van de tijd.

De materie leent zich voor een themagroep. Deze zou er zich op kunnen richten een eerste inventarisatie en oriëntatie te plegen op de thematiek. Van een dergelijke groep zouden in elk geval de volgende disciplines moeten deelnemen: cultuur-sociologie, Westerse antropologie, economie, organisatie-sociologie.

Initiatieffase:	drie maanden
Werktijd project:	driekwart jaar
Voorstel start:	najaar '92

6 Mobiliteit, een themagroep

Het accent valt op het mobiliteitsvraagstuk. In het algemeen vormt de mobiliteit een probleem in West-Europa, maar in ons kleine landje wel in het bijzonder. Het verkeer eist veel van de schaarse ruimte op, het brengt enorme kosten voort en het vormt op zichzelf al een veelheid van milieuproblemen. De vraag moet dan ook worden gesteld of er niet sprake is van een uitwas.

Een geweldige intensivering heeft plaatsgevonden van het economisch verkeer, maar van het privé-verkeer niet minder. Wat zich voltrokken heeft is de verzelfstandiging van de verplaatsingsbehoefte. Dit is naast een economisch en politiek, vooral een cultureel probleem. Een dergelijke ontwikkeling komt niet vanzelf op gang. Wat we hebben gezien vanaf de jaren '50 is de geografische scheiding van wonen en werken. Een meer en minder gepland proces van bouw en ruimtelijke ordening schiep het kader voor een ongekende mobiliteitsgroei. Het geheel van verkeersaders raakte afgestemd op de feitelijke en in toenemende mate op een geprojecteerde behoefte. De laatste decennia is vooral de groeiende status van het verstedelijk gebied waarneembaar, waar deze gemarkeerd schijnt te moeten worden door een plaveisel van asfalt.

Mobiliteit is nu een politiek probleem geworden, met name waar het de kosten betreft. Men concentreert zich op de verhouding tussen autoverkeer en openbaar vervoer. In dit project zou het er echter eerst om gaan om de verplaatsingsbehoefte op zich te bekijken en na te gaan aan welke realiteiten deze beantwoordt. Dan zal ook adequater ingegaan kunnen worden op het vraagstuk van de verhouding tussen autoverkeer en openbaar vervoer. De veronderstelling lijkt gewettigd dat beide problematieken, die van het wat en het hoe, alles te maken hebben met de inrichting van de ruimte waarin wordt gewerkt en geleefd en waarin men zich verplaatst.

Initiatieffase: drie maanden
Werktijd project: driekwart jaar
Voorstel start: najaar '92

7 Technologie tussen wil en dank; een formulering van een bijzonder project

Technologie duidt een breed veld aan van innovaties in de sfeer van de produktie, bij de overheid en in de leefwereld. Technologie is een belangrijke modus van de maatschappelijke ontwikkeling. Het betreft echter ook een verandering van de sociale organisatie waar de technologie wordt ingezet. Een sociale verandering die op zich weer het krachtenveld wijzigt, waarin de actoren, de personen of instanties zich tegenover elkaar bevinden.

Dit valt goed te zien aan de verhoudingen in de arbeid. Waar door automatisering "intelligentie" werd ingebouwd in de machines of apparatuur, daar veranderen zowel de "strategische" als de "sociale" verhoudingen in het arbeidsproces.

Veel mensen voelen zich onderworpen aan deze ontwikkeling. De gevolgen zijn ook niet altijd even plezierig. De monotone, routinematige arbeid neemt toe, evenals de sturing en de controle door de computer. De technologie kan het gevoel geven van het technisch worden van het werk en een vermindering van mogelijkheden voor het eigen handelen tot gevolg hebben.

De technologische innovatie is een economische en maatschappelijke ontwikkeling, waarop ingrijpen niet mogelijk schijnt. Een andere ruimte kan wèl benut worden, namelijk de organisatie van het arbeidsproces. Het arbeidsproces betreft ook altijd de sociale organisatie van de arbeid. In het project dat wordt voorgesteld zou het dan gaan om de relatie tussen werknemer van de organisatie van de arbeid in relatie tot de aangewende technologie. Onderzocht zou moeten worden waar de mogelijkheden liggen tot eigen deelname aan en beïnvloeding van het geautomatiseerde arbeidsproces. Of in elk geval het traceren van enige eigen speelruimte.

Een dergelijk project zou gestoeld kunnen worden op de eigen ervaring. Dit zou des te interessanter zijn naarmate deelnemers het project zouden kunnen gebruiken om het eigen inzicht te emanciperen.

Gekozen zou kunnen worden voor een aantal beroepssectoren waarin er sprake is van minstens de potentiële mogelijkheden om in de sfeer van de eigen arbeid andere benaderingen te kunnen kiezen (niet dus de cassière in de supermarkt of de cardioloog achter de hartfoto's). In de partij zou gezocht moeten worden naar deelnemers, afkomstig uit vergelijkbare sectoren, die in de groepen kunnen participeren.

Het doel is dan in elk geval tweërlei:

- het bereflecteren van de eigen ervaring, om mogelijkheden tot beïnvloeding en/of verandering op het spoor te komen;
- het genereren van inzichten in de problematiek ten behoeve van de SWB, opdat verder onderzoek en commentaar kan worden ontwikkeld.

Het eerste onderzoek zal kunnen worden gedaan door een projectgroep:

Initiatieffase: een half jaar,
Werktijd project: één jaar,
Voorstel start: najaar '92

8 De migratieproblematiek in Europa

Europa is altijd het toneel geweest van migratie. De laatste decennia diende zich een nieuwe beweging aan, met name die van de vluchtelingen uit Noord-Afrikaanse landen. Maar ook Turkije, Iran, Irak, Afghanistan en natuurlijk Vietnam vormden, waren of zijn landen waar vanuit men moest vluchten. Recentelijk voegden zich de Oost-Europese vluchtelingen hierbij,

Albanezen en dáárvoor de Polen.

Met de ontwikkelingen in Oost-Europa valt te vrezen dat in toenemende mate mensen over de eigen landgrenzen zullen trekken om in economisch opzicht een goed heenkomen te zoeken. de politiek heeft op al deze ontwikkelingen nog nauwelijks een antwoord, behalve dat van het restrictieve beleid.

Van belang is enig inzicht te verkrijgen in het karakter van de verschillende migratiebewegingen. Om dit te overdenken in het licht van het nieuwe Europa. In de Schengen-akkoorden en dat van de Twaalf wordt een streng restrictief vreemdelingen- en vluchtelingenbeleid geconstrueerd. Maar ook in cultureel opzicht lijkt er het nodige aan de hand met de introductie van nieuwe groepen met andere culturele identiteiten in de Europese landen.

Welke vragen worden hierdoor opgeroepen, welke problemen zullen er gaan spelen? Het ligt in de bedoeling een projectgroep te formeren die zich gaat oriënteren op de diverse facetten die kleven aan deze problematiek. De groep zal zich tevens moeten buigen over de culturele problematiek die, tegen deze achtergrond, is geschapen in zijn land.

Werktijd project: één jaar
Voorstel start: begin '92

IV In samenspraak met de landelijke politiek

Naast de eigen thema's van het SWB-bestuur is er de samenspraak met de landelijke politici en met de politieke leden van het Hoofdbestuur. Dit is een aparte aanvoerlijn voor het wetenschappelijk bureau. De 'politieke agenda' schrijft onderwerpen voor. Leden van de kamerfracties hebben behoefte aan studie en bezinning omtrent bepaalde onderwerpen of probleemvelden.

Ten behoeve van de landelijke politiek kent de SWB drie media. Allereerst is er de idee van kerngroepen. Dit zijn kleinere groepen van deskundigen, al of niet functionerend binnen het grotere verband van een werkgroep. Zij adviseren kamerleden, of beter 'portefeuilles'. Het gaat om een flexibele aanpak, waarbij zowel de groep zelf, als de leden ervan, aanspreekbaar zijn voor de kamerleden of portefeuillehouders in het Hoofdbestuur. De kerngroepen worden veelal geformeerd in samenwerking met medewerkers van de Tweede Kamerfractie en in elk geval in samenspraak met de betrokkenen.

Voorts is er de mogelijkheid van conferentie. In kleinere (workshops) of groter (conferenties) verband vinden bijeenkomsten plaats. Hier wordt gebrainstormd en worden meningen uitgewisseld over een bepaald probleemveld. Veelal vindt eerst een workshop plaats, om daarna in breder partij-verband van gedachten te wisselen op een conferentie.

Als derde medium is er de schriftelijke voorbereiding. Het bureau zorgt dan voor een nadere, korte, studie over een onderwerp. Deze wordt gepubliceerd in het wetenschappelijk tijdschrift, in een brochure of wordt sec ter hand gesteld aan politici en bestuursleden.

Hier moet worden vermeld dat er in het kern- en werkgroepenverband reeds initiatieven worden ondernomen.

Voor de financieel-economische portefeuille zijn in samenwerking met de Tweede Kamerfractie kerngroepen geformeerd, met name rond de punten van overheidsfinanciën, het functioneren van het belastingstelsel mede in relatie tot het milieuvraagstuk, en het Europees beleid. Tevens is een kerngroep gevormd ten behoeve van het technologiebeleid.

Voorts is een project gestart voor het terrein van de sociale zekerheid. In het licht van de algemenere problematiek van de verzorgingsstaat zal het bestaande verzekerings- en voorzieningenstelsel worden onderzocht op zijn houdbaarheid in een nieuw tijdsgewricht.

Dan worden voorlopig met name de volgende onderwerpen van belang gevonden: duurzame ontwikkeling, migratieproblematiek, technologie en de veranderende rol van de politieke partijen. Voor de eerste twee onderwerpen geldt dat zij reeds zijn opgenomen als SWB-projecten. Dit zou ook kunnen opgaan voor het technologieonderwerp. Zoals gezegd is, in samenspraak met de Tweede Kamerfractie, in elk geval al een kerngroep geformeerd. Wellicht zal met betrekking tot dit onderwerp nog apart een project moeten worden geformuleerd.

Tenslotte, de veranderende rol van de politieke partijen zal onder meer het onderwerp vormen van een workshop die in maart van dit jaar zal worden georganiseerd.

V Aangaande de werkgroepen

De SWB beheert een dertigtal werkgroepen. Van oudsher is hier nog het sterkst de partijfunctie gelokaliseerd van het wetenschappelijk bureau. In de werkgroepen kunnen leden zitting nemen die een bijzondere belangstelling hebben voor een beleidsterrein. Kennis en meningen worden uitgewisseld en met kamerleden wordt van gedachten gewisseld over het beleid dat wordt gevoerd. Zo mogelijk worden adviezen voorbereid.

Het functioneren van de werkgroepen is echter niet geheel onproblematisch. Een aantal werkgroepen leidt een slapend bestaan. De meeste kennen min of meer geregelde bijeenkomsten, maar slechts enkele zijn er op gericht iets 'naar buiten' te brengen, bijvoorbeeld bij wijze van een beknopt advies, een artikel of een conferentie.

Wij weten allemaal dat het werk moet geschieden in de schaarse tijd en bovendien dat de mogelijkheden tot ondersteuning schaars zijn. Deze wetenschap mag ons echter niet beletten er iets aan te doen. Drie problemen zijn constateerbaar. Er is gebrek aan een onderling vergelijkbare aanpak, gebrek aan programmatische uitgangspunten en het schort aan communicatie.

Aan alle drie de facetten van het probleem is gepoogd iets te doen. Twee bijeenkomsten zijn gehouden om een mogelijke vergelijkbare aanpak te bespreken, waarbij tevens enkele globale inhoudelijke uitgangspunten werden besproken. De servicecapaciteit op het bureau is uitgebreid en het wetenschappelijk tijdschrift *Idee* is op maat gebracht. Een uitgebreide rubriek 'Signalementen' is in het tijdschrift opgenomen, met boekbesprekingen, onderzoeksresultaten en SWB-berichten.

De praktijk is echter weerbarstig en de afstand tussen werkgroep en bureau kennelijk groot. Daarom is er op het bureau in elk geval tijd vrij gemaakt om er voor te zorgen dat het contact met de werkgroepen kan worden onderhouden. En zal gepoogd worden de werkgroepen te stimuleren wat meer 'produktgericht' te gaan werken en zich ook hiertoe te (re-)organiseren.

In samenhang met deze aanpak, maar ook los hiervan is het nodig dat de werkgroepvoorzitters zich realiseren dat het bureau op de hoogte gebracht moet worden hetgeen zich voordoet. Alleen bij de actieve opstelling van de voorzitters, of contactpersonen voor een werkgroep, kan er zoiets ontstaan als een samenwerking en kunnen grenzen worden verlegd. Dit geldt voor de aanpak meer in het algemeen, maar zeker voor bijzondere gebeurtenissen, zoals rond de voorbereiding van een conferentie of een publikatie. Hoe eerder het bureau hierbij is betrokken, hoe groter de kans van slagen is. Dan is er ook voor het bureau de mogelijkheid de dingen in de tijd te plannen. Wat geen overbodige luxe is, gezien alles wat er op het bureau afkomt in deze tijden.

Bijlage I

Het bestuur

De SWB is een stichting. De leden van het bestuur worden gekozen op de Algemene Ledenvergadering van de partij.

Het Algemeen Bestuur kent 12 gekozen leden en 4 leden die andere geledingen van D66 vertegenwoordigen en vergadert één keer per twee maanden. Het Dagelijks Bestuur, bestaande uit de voorzitter, de secretaris en de penningmeester komt ook minimaal één keer per maand bij elkaar. De directeur van de Stichting woont beide bestuursvergaderingen bij.

De gekozen leden van het bestuur zijn:

Floris Plate	voorzitter
Wim van Offenbeek	penningmeester
Jeroen Schoot	secretaris
Jan van der Veen	
Fien Meiresonne	
Peter Schouten	
Jeroen Jansen	
Monica van Leest	
Tineke Stegeman	
Han Entzinger	
Ottie Drijber-Boscher	
Ina Klaasen	

De vier vertegenwoordigers zijn:

Dick Tommel	namens de Tweede Kamer
Ed Schuyer	namens de Eerste Kamer
Hans Jeekel	namens het Hoofdbestuur
Annelies Koningsveld	namens het Politiek Scholings en Vormings Instituut

Bijlage II

Het bureau

De SWB heeft de beschikking over een klein bureau. Hier werkt een team van zes mensen. De volgende functies zijn er ondergebracht:

- management en financiën
- wetenschappelijk onderzoek
- organisatie en begeleiding
- administratie en archief

Zoals gezegd, het is een kleine personeelsformatie. De werkzaamheden concentreren zich voornamelijk rond twee uitvoerende taken, te weten organisatie en begeleiding en administratie en verzending. Voorts worden op het bureau de publikaties verzorgd. Dat zijn de volgende:

- . Idee, het wetenschappelijk tijdschrift
- . Ideeën, de inhoudelijke brochures
- . Cahiers, de werkschriften

Dan vragen nog de grotere bijeenkomsten de aandacht, die het bureau organiseert, zo'n 10 per jaar. Daar vallen onder:

- . symposia
- . werkconferenties
- . workshops

In het algemeen is de SWB voor de partij, naast onderzoeksinstituut, ook een bureau voor serviceverlening. De partij roept de hulp van het bureau in voor advisering, in inhoudelijk en beleidsmatig opzicht, en voor ondersteuning, in termen van begeleiding en organisatie.

Hier is het de plaats om de nadruk te vestigen op de noodzaak van overleg. Wanneer men het bureau nodig denkt te hebben, pleeg dan vooral tijdig overleg! Een jaarplanning zit al snel vol. Er is werk in overvloed, dat staat vast.

Het team dat werkzaam is op het bureau is als volgt samengesteld:

- Irene Knijnenburg : telefoon, administratie en archief
- André van der Brugge : informatiebestand en organisatie
- Stefan Neuman : begeleiding werkgroepen
- Margreet van Son : bureaucoördinatie, organisatie en Idee-secretariaat
- Allan Varkevisser : wetenschappelijk onderzoek, organisatie en publikaties
- Christiaan de Vries : directie, wetenschappelijk onderzoek, begeleiding en publikaties